

Е.В.Щербенко

РУЙНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ФОРМИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ (на матеріалі підручників з політології)

Анотація. У статті розглядаються проблемні пункти процесу рецепції західної політичної думки в українській політології.

Постановка проблеми. Українська політологія зі здобуттям країною незалежності звернулася до активного опанування доробку світової політичної науки. Проте цей процес, природно, супроводжувався не лише успіхами, а й невдачами. Головною причиною тут був величезний розрив між українським суспільством і розвинутими демократіями за обсягом повсякденної політичної практики, яка кристалізується в інституційних компетенціях, ба навіть «інституційних рефlekсах» громадян. Розуміння того, що таке політична партія, правосуддя, права людини і т.д. відрізняється у тих, хто живе в зрілих політиях і в країнах, що здійснюють демократичний транзит, часом не менше, ніж досвід тих,

хто знав мирне життя — і тих, хто знає лише війну. Така розбіжність досвіду у певні моменти може робити згаданий процес опанування спадщини політичної науки лише позірним, через що аналіз цієї проблеми стає принципово важливим для розвитку політичної свідомості.

Мета дослідження. Нашим завданням буде виділити ключові пункти, за якими класична західна традиція політичної думки зазнає деформації в дискурсі української політології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження політичної мови в Україні, на жаль, продовжують перебувати на периферії вітчизняної політичної науки. Найбільш ґрунтовними працями у цьому напрямі залишаються монографії О.Гнатюк та Л.Нагорної¹. Проте авторами в них обрані аспекти дослідження політичної мови, цілком відмінні від того, що цікавить тут нас. О.Гнатюк розглядає перебіг українських дискусій про ідентичність на межі ХХ і ХХІ століть, у той час як Л.Нагорна аналізує можливості залучення доробку політичної лінгвістики у вивченні політичної мови.

Основний матеріал і результати досліджень. Ми будемо розглядати процес опанування класичної традиції на матеріалі української навчальної літератури з політології. Такий вибір пояснюється тим, що, по-перше, підручник зосереджений на викладі фундаментальних начал, що й становить інтерес для нашого аналізу. По-друге, він завжди пов'язаний з наявним станом академічної літератури (на яку і посилається); іі, так би мовити, «мейнстрімом». Хронологічні рамки періоду — 1992–2003 рр., від здобуття незалежності до «помаранчевої революції».

У корпусі української навчальної літератури з політології можна зафіксувати всі ключові елементи ідеальної моделі політичної форми, реалізованої в класичній західній традиції: 1) **спільне благо**, яким можна володіти лише спільно, і позбавляючи інших, водночас втрачаєш його сам; 2) **принцип автономії**, що так само нерозривно пов'язує громадянина (політичну істоту) з цілим полісу; 3) **продуктивність форми** — політична форма міняє суспільні інституції й мотиви акторів, надаючи їм власне політичного виміру.

Проте сукупності елементів як такої недостатньо: вони мають бути пов'язані в ціле на основі певного принципу, щоб відтворити форму. Саме цей принциповий момент і стає каменем спотикання в досліджуваній літературі. Ми маємо констатувати, що чи

не всі ключові поняття в ній, як правило, визначаються як *сукупність* елементів*.

За відсутності такого формотворчого начала форма розпадається, її складові не пов'язуються у необхідну єдність; в ході дискурсу поряд з тими початками, на яких побудована політична форма, можуть вводитися протилежні їм, що руйнує зв'язне політичне мислення. Характер таких порушень форми політичного та їх

* Ось кілька типових прикладів: «Політична діяльність — це особлива, специфічна сфера суспільної діяльності, що являє собою *сукупність* дій як окремих індивідів, так і великих соціальних груп (класів, націй, соціальних шарів, партій і т.п.) з реалізації своїх політичних інтересів, тобто інтересів з приводу завоювання, використання і утримання влади»². «Аналіз суті та змісту поняття політичної свідомості дає можливість зробити висновок, що політична свідомість — це *сукупність* поглядів та настанов, що виявляють ставлення людини чи якоїсь соціальної групи до інших суспільних груп, класів, націй, суспільного ладу, до процесів, що відбуваються, до політичних партій, рухів, суспільних цінностей та норм»³. «Отже, під політичною культурою розуміється *сукупність* позицій, цінностей і зразків поведінки, що торкаються взаємовідносин влади і громадян»⁴. Політична свідомість — «це *сукупність* поглядів, оцінок, настанов, що відображають політико-владні відносини та політичні інтереси суб'єктів»⁵. «Сучасні міжнародні відносини — це *сукупність* «міжнародних політик» окремих країн»⁶. «Політичний процес — це *сукупність* подій та акцій, з яких складається взаємодія людей, суспільних груп і політичних інституцій один з одним»⁷. «Громадянське суспільство — це *сукупність* суспільних відносин (економічних, соціальних, політичних і т.д.), формальних і неформальних структур, в межах яких має місце задоволення багатоманітних потреб і реалізація інтересів індивідів та їхніх груп, тотожних досягнутому рівню суспільного розвитку»⁸. Політична система суспільства — «це складна *сукупність* державних установ, політичних партій, громадських організацій, об'єднань з їх механізмами функціонування, взаємодії і зв'язку з суспільством»⁹ і т.д. (виділено нами. — Е.П.) Як сукупність елементів визначають також політичний режим («сукупність головних прийомів і засобів здійснення політичної влади»), політичну поведінку («сукупність реакцій соціальних суб'єктів»), партійну систему, виборчу систему, політичну еліту, громадську думку («сукупність суджень»), ідеологію і т.д., в т.ч. і саму політологію («сукупність знань»)»¹⁰.

Очевидно, що сукупність — це лише механічне зібрання елементів (що припускає їх довільне додавання або вилучення), в якому відсутня єдність, що задається певним принципом. Ми не станемо визначати, наприклад, ліс як «сукупність» рослин і тварин, а дім — як «сукупність» будматеріалів (у такій сукупності неможливо жити): у них є певне організуюче начало, що задає цілісність, яку вони зберігають за всіх змін.

наслідки для опису політики і стануть предметом нашого розгляду у цій статті.

Першим пунктом, на який ми вкажемо тут, є покладання в основу трактування політики переслідування *часткового, групового* інтересу.

1. Корпоративний інтерес vs спільне благо

Введення начала спільного блага як основоположного для розуміння політики задає цілий горизонт, в якому стають можливі такі її реалії, як принципи політичної справедливості, ісономії, загальнонаціонального характеру політичних інститутів і т.д., представлені в літературі. Але поряд з цим, у дослідженому корпусі текстів ми можемо виділити масив тверджень, де названа презумпція елімінується, що руйнує весь цей горизонт. Політика тут трактована як переслідування групами своїх «часткових, корпоративних інтересів»*. Таким чином, єдність, задана принципом спільного блага, розпадається: члени суспільства протиставлені одні одним саме як носії подібних інтересів. (Інколи в таких випадках зазначається, що при цьому «автоматично», «стихійно» відбувається задоволення всезагального інтересу. До розбору цього аргумента ми звернемося трохи нижче.)

Описана зміна перспективи трансформує і бачення політичних інститутів. Із загальносуспільних устроїв для продукування спільного блага вони перетворюються на знаряддя реалізації згаданих часткових інтересів. Ймовірно, найяскравішим прикладом тут буде зміна в трактуванні політичних партій: замість загальнонаціональних інститутів, що пропонують певний загальнонаціональний курс розвитку суспільства і куди відкритий доступ

* «Кожна політична подія зумовлена існуванням соціальних груп, соціальної структури суспільства. *Сутність політичного життя* полягає в здійсненні спільнотами їхніх часткових, корпоративних інтересів, у боротьбі за їх переважне задоволення»¹¹ (виділено нами. — Е.Щ.) «Всіляку політику можна вважати відбиттям колективного егоїзму нації, стану, окремої суспільної групи»¹². «Суспільні, політичні змагання виникають, коли певна соціальна група намагається задовольнити свої певні прагнення щодо решти суспільства за рахунок обмеження інтересів інших груп. Політичною ця боротьба стає, коли пануючий частковий інтерес подається як загальний, обов'язковий для всіх»; «політика — це рух суспільних груп, спільнот, які намагаються здійснити свої інтереси у загальній формі, тобто у такій, яка має примусову форму для всього суспільства»¹³.

для представників всіх суспільних страт (через що сучасні партії доби загального виборчого права і відрізняються від колишніх клієнтельних утворень) вони знов обертаються на провідників тих же корпоративних інтересів*.

Так само, замість широких ідейних течій, на кшталт ліберальної чи консервативної ідеї, які пропонують цілісний комплекс орієнтирів загальнонаціонального розвитку (і знов-таки, мають серед своїх прибічників громадян з усіх соціальних шарів), — перед нами постають свого роду корпоративні мобілізаційні техніки**.

Зрештою, вся політична система в межах описуваного підходу виявляється засобом для розподілу благ, ресурсів (який здійснюється у відповідності до подібних інтересів)***. Отже, говорять про державу, в якій до влади приходять партія, що проводить

* «Сучасні політичні партії — це добровільні об'єднання найбільш активних громадян-однодумців, які будують своє життя на основі партійної дисципліни і прагнуть здійснювати політичний вплив на життя суспільства, добитися політичної влади і реалізувати її *в інтересах певного класу, прошарку чи навіть групи політиків*»¹⁴ (виділено нами. — Е.Щ.). Політична партія — «це найбільш активна та організована частина населення, якогось класу, класів, соціальної верстви, яка виражає їх інтереси»¹⁵. Політична партія — це «спільність людей, об'єднаних ідеологічно та організаційно з метою завоювання (в результаті виборів або іншими шляхами), утримання і використання державної влади для реалізації інтересів різних соціальних груп, верств, етнічних та інших спільностей. Для цього партія повинна стати правлячою, тобто зайняти в політичній системі становище, яке дає змогу визначати політику держави»¹⁶ і т.д.

** Політичні ідеології, стверджує автор, являють собою «*різновид корпоративної свідомості*, яка відбиває групову точку зору на хід політичного і соціального розвитку і відрізняється духовним експансіонізмом. Вона доктринально обґрунтовує претензії тієї чи іншої групи осіб на владу і функціонально служить підкоренню суспільної думки політичній меті цієї групи»¹⁷ (виділено нами — Е.Щ.)

*** Посилаючись інколи на зарубіжних авторів, її визначають як «взаємодію, за допомогою якої в суспільстві авторитетно розподіляються цінності», вироблені всіма його членами. Основне її призначення — здійснення функції розподілу цінностей і спонукання до його прийняття більшістю членів суспільства¹⁸. Інший автор, перерахувавши елементи політичної системи, резюмує: «Призначення всіх цих політичних і громадсько-політичних інститутів полягає в тому, щоб розподіляти ресурси (економічні, валютні, матеріальні, технологічні і т.п.) і спонукати населення до прийняття цього розподілу як обов'язкового для всіх»¹⁹.

якийсь корпоративний інтерес, чи про політичну систему, що складається з мережі інститутів, — у цьому трактуванні завжди йдеться про розподіл ресурсів*.

Але звернемо увагу, що внаслідок переходу до такої інтерпретації політика виявляється лише оболонкою для реалізації *неполітичних* інтересів**, особливим спеціалізованим набором інструментів для цього. Тобто *політика в межах цього підходу зводиться до неполітичного*. На відміну від моделі, де політична форма трансформувала суспільні інститути, надаючи їм нового виміру, тут цього не відбувається: адже маються на меті ті самі матеріальні блага.

На сторінках досліджуваної літератури ми знаходимо чітке формулювання цього висновку про відсутність у політики власної сутності: «Вторинність та опосередкованість політичної діяльності щодо реальних потреб людського життя є вираженням тієї обставини, що політична діяльність уособлює боротьбу різних соціальних груп за право задовольняти свої групові а отже, обмежені, часткові потреби та інтереси, подаючи їх як загальні, притаманні усім людям. ...Вторинність політичної діяльності цілком доречно викликає питання про доцільність, розумність її існування у структурі людської діяльності, про можливість задовольнити з її допомогою нагальні потреби людей. Здогадуючись про *ілюзорність* характеру політичної діяльності, багато хто прагне уникнути участі у політиці, небезпідставно вважаючи її сферою зіткнення амбіцій, уподобань, групових інтересів. Інколи можна почути, що треба займатися ділом, а не політикою»²² (виділено нами. — Е.Щ.).

Редукція політичного знаходить вияв і в трактуванні «всезагального інтересу» — він також інтерпретується як суто ути-

* «Оскільки підставою для утворення класів і соціальних верств є нерівне володіння засобами до життя, нерівні життєві можливості, то їх інтерес стосується передовсім розподілу матеріальних ресурсів. Привілейовані верстви прагнуть зберегти свої переваги, не допустити перерозподілу багатства на користь бідніших верств. І, навпаки, ті верстви, що перебувають у невідгядному становищі, домагаються перерозподілу національного доходу (у виняткових випадках — майна) на свою користь, розширення життєвих можливостей за рахунок державних програм у галузі освіти, культури, охорони здоров'я тощо»²⁰.

** «політичні інтереси — це специфічний прояв різноманітних за своїм змістом неполітичних інтересів»²¹.

літарний (забезпечення порядку, відбиття зовнішньої загрози і т.п.)^{*}.

Проте в цьому підсумковому висновку, який впливає з усього попереднього ходу міркувань, ми приходимо у суперечність з самими основами розуміння політики, як вони були закладені Арістотелем, коли він вводив це поняття. Перечитаємо ще раз його розгорнуте формулювання, наведене на сторінках іншого навчального видання: «Ясно, що держава не є ані топографічним спілкуванням, ані захисним об'єднанням проти несправедливостей, ані спілкуванням заради господарського обміну. Все це за необхідністю повинно бути, *але поки є тільки це, держава не виникає*. Вона з'являється тільки тоді, коли створюється спілкування заради благого життя між сім'ями і родинами, заради досконалого і достатнього для себе самого життя»²⁵ (виділено нами. — Е.Щ.). Воно ж визначено як спілкування вільних і рівних.

Отже, Арістотель знає про утилітарний вимір взаємодії і співробітництва в суспільстві — але прямо визначає його як недостатній для існування сфери політичного. Феномен політики народжується лише в комунікації вільних і рівних (яка, звісно, може долучатися і до будівництва корисних споруд — бо взагалі будувати шляхи сполучення й іригаційні системи може й окупаційна чи колоніальна адміністрація, що, зрозуміло, не робить територію, на якій це відбувається, політичним суб'єктом). Але тепер, за трактовки політики як реалізації корпоративних інтересів, коли погляди якоїсь групи нав'язуються суспільству, руйнація політичної форми відбувається і в цьому пункті.

2. Нав'язування волі vs політична істота (автономія)

Після того, як ми поклали в основу трактування політики корпоративний інтерес (і обмеження інтересів інших груп), підпоряд-

^{*} «Отже, держава — це певним чином організоване, впорядковане суспільство, в якому діють сили, що відповідають за нормальне його функціонування: гарантують порядок та безпеку громадян, будують шляхи сполучення та іригаційні системи, ліквідують наслідки стихійних лих, відбивають зовнішню загрозу, організують міжнародні зв'язки — загалом усе те, що можна визначити як задоволення усезагального інтересу»²³. «Держава виникає як явище комунальності, тобто з того факту, що певна множина людей змушена жити спільно з покоління в покоління як ціле, підтримувати внутрішній порядок, захищатися від зовнішніх ворогів, організовуватися для спільної діяльності»²⁴.

кувавши цьому завданню всі політичні інститути, — весь їх комплекс стає провідником волі цієї групи, що нав'язується іншим*.

Фактично, перед нами картина узурпації державної влади певною групою. Ключовим тут є момент відсутності обмежень такої влади одних груп щодо інших (зникає уявлення про обмеження *політичної* влади невідчужуваними правами, що забезпечує неусувний момент автономії кожного актора). Симптоматичним є те, що регулярно йдеться про здійснення влади в суспільстві *монополізованим* чином, як влади *монополізованої***.

Але якщо влада однієї групи щодо інших здійснюється монополюєним чином, з цієї картини зникає громадянин як автономна інстанція, і разом руйнується форма політичного як спілкування вільних і рівних: їх просто не залишається.

* «влада політична — здатність суспільної групи та індивідів, які її представляють, впроваджувати в суспільне життя рішення, що виражають їхню волю» (26). «*Суспільний зміст державної влади полягає в її здатності нав'язувати свою волю всьому суспільству, аж до подолання опору її опонентів шляхом застосування примусу і в необхідних випадках — насилля*» (27) (виділено авт. — Е.Ш.) «Головною ознакою політичної влади є наявність інституційованих засобів насильства в особі держави, потреба в котрій виникає тоді, коли відбувається соціальна диференціація суспільства і великі суспільні групи вступають в гостре протиріччя. Таку **політичну владу** можна визначити як такі відносини між великими суспільними групами, в котрих одна сторона нав'язує свою волю іншій за допомогою спеціальної сили — держави. Інакше кажучи, політична влада є такою владою, яка здійснюється за допомогою спеціальних, позаекономічних інституцій держави» (28) (виділено авт. — Е.Ш.) «Державна влада — це єдина форма політичної влади, що має у своєму розпорядженні можливість примусити всіх членів суспільства виконувати свої завдання. Інакше кажучи, соціальна група через свою організацію і лідерів, завоювавши в ході боротьби державну владу, дістає можливість *використовувати державу як апарат для реалізації своїх інтересів. Вона одержує право через парламент видавати закони, обов'язкові для всіх, реалізовувати їх через уряд і застосовувати в разі потреби примусові заходи*» (29) (виділено нами. — Е.Ш.).

** Наприклад: політична еліта це «організована активна меншість, що монополізує владу» (30); така еліта «концентрує у своїх руках владу шляхом монополізації права на прийняття рішень, на віддачу наказів, на визначення цілей і стратегії політичного розвитку» (31); в усіх державах, зазначається у кількох виданнях, «між різними політичними силами точиться боротьба за *монопольний* вплив на органи та структури, які формують громадську думку: преса, радіо, телебачення, партія, парламент» (32) (виділено нами. — Е.Ш.).

Громадянин постає вже не автономною інстанцією, носієм автономії полісу, — а об'єктом односпрямованого інституційного й ідеологічного впливу: держава може не лише «обмежити права» особистості, а й «навіть зламати існуючу соціальну структуру громадянського суспільства»³³, вона вдається до «політичної індоктринації»³⁴, політична соціалізація постає як процес «насаджування особі потрібних панівним групам політичних цілей і цінностей, причому не помітний для самої людини і такий, що не викликає у неї почуття протесту і відповідних дій»³⁵ тощо. (Симптоматичним тут є те, що в якийсь момент громадянин у формулюваннях аналізованої літератури взагалі позбавляється політичної суб'єктності, а цією суб'єктністю наділяють лише різні органи влади)*.

Така зміна у розумінні поняття громадянина (скасування політичного виміру робить цей термін по суті надлишковим) має логічним наслідком те, що членів суспільства починають трактувати як *населення, масу*, щодо якої здійснюються владні акції**.

* Роз'яснення цього ми знаходимо в такому, наприклад, пасажі: «Зрештою, здається, повинні перемогти ті політичні сили й партії, які зуміють об'єднати гуманні ідеали соціалізму і ринковий механізм, що вимагає постійного розвитку й удосконалення суспільного виробництва. Це надскладне завдання, тому що воно потребує об'єднання *егоїстичних інтересів особистості* і колективних інтересів суспільства, *але ж найчастіше ці інтереси несумісні*»³⁶ (виділено нами. — Е.Щ.) Тобто після того, як скасований вимір громадянської відповідальності носія полісу, особистість залишається представником лише своїх корпоративних інтересів, в той час як держава натомість протиставляється їй як носій інтересу загального, хоча також, як ми бачили вище, суто утилітарного.

** «Виключно державі належить право на видання законів і норм, обов'язкових для всього *населення*»³⁷. «Державна влада — це така форма політичної влади, яка виражає волю економічно і політично панівної спільноти, спирається на спеціальний примусовий апарат, має монопольне право видавати закони та інші розпорядження, обов'язкові для всього *населення*»³⁸. Держава має «монополію на примусову владу стосовно *населення*», «суверенне право видання законів і прав, обов'язкових для *населення*», «монопольне право на збирання податків з *населення*»³⁹ і т.д. (виділено нами. — Е.Щ.); «хто володіє мас-медіа — той і володіє політичним світом. Сьогодні їх значення як ресурса влади стрімко зростає, оскільки від обсягу, якості, повноти мас-медіа, які має у розпорядженні влада, залежать її можливості, набір способів і засобів її здійснення. Крім того, маніпуляції з потоком інформації в процесі політичної пропаганди є ефективним способом дії на свідомість і поведінку широкого загалу»⁴⁰.

Таким чином, тепер, коли йдеться вже не про громадян, а про населення, політичний вимір влади редукується — і йдеться про *владу взагалі* як вольове відношення одних груп щодо інших*. (Хоча, очевидно, в межах політичної науки може йтися лише про *політичну* владу (і політичних істот — не населення, що не є політичним суб'єктом; так само як персона вже в римському праві відрізняється, як правоздатний суб'єкт, від просто «людини»).

Тепер обмеження, які накладає політичний вимір влади, елімінуються і до її засобів через кому віднесені без розрізнення специфіки будь-які: авторитет, право, насильство, нав'язування за допомогою страху і т.д.** При цьому момент асиметрії наголошується

* «Влада — це право і реальна можливість здійснювати свою волю, нав'язувати її іншим людям»⁴¹. Влада означає «відносини залежності між людьми, в яких одні можуть здійснювати свою волю, нав'язуючи її оточуючим»⁴². «Влада — це одна з універсальних категорій, що є кінцевим сама в собі, первинним інструментом і головною метою внутрішньої і зовнішньої політики будь-якої держави. Стосовно міжнародної політики владу можна визначити як здатність будь-якого суб'єкта міжнародних відносин переконати, схилити або примусити іншого суб'єкта діяти в такому напрямі або з такою метою, з якою сам він волів би не діяти, або навпаки, спонукати цього суб'єкта уникати тих дій, які сам би він радо здійснив»⁴³. «В найширшому сенсі влада — це можливість керувати і розпоряджатися діями інших людей, підкоряти їх своїй волі. Іншими словами, **влада** — це здатність нав'язувати і проводити в життя рішення, тобто такий вплив на людей, коли вони поводять себе бажаним і потрібним чином. Отже, політика — діяльність по утвердженню влади, а влада пов'язана з реалізацією інтересів, цілей, завдань різних суспільних груп»⁴⁴. «Влада — такі відносини між людьми, між особистістю й суспільством, коли одна зі сторін може тривало примушувати іншу сторону до певних дій і має в розпорядженні засоби контролю за цими діями. Сутністю відносин стає можливість впливу, керівництва і контролю за діяльністю інших людей, утримання їх у послууху, нав'язування їм своєї волі, примусу їх до певних дій і відмови від інших дій. Сформульоване загальне визначення влади стосується *будь-яких суспільних відносин*, де одні диктують поведінку, причому дії одних санкціоновані суспільством»⁴⁵ (виділено нами. — Е.Щ.).

** «Під владою взагалі розуміють здатність і можливість здійснювати свою волю, впливати на діяльність, поведінку людей за допомогою певних засобів — авторитету, права, насильства і т.п.»⁴⁶ «Отже, влада — це можливість і здатність одних соціальних суб'єктів здійснювати свою волю, впливати на інших з допомогою насильства, організованого примусу, права і авторитету»⁴⁷. «Більшість сучасних політологів під владою розуміє право і здатність суб'єкта соціального життя здійснювати свою волю, впливати на діяльність, поведінку людей за допомогою певних засобів — авторитету, права, насильства»⁴⁸.

як ключовий: «хоча політична система не побудована виключно на силових засадах, однак її ставлення до насильства є важливою характеристикою системи. Вони визначають «політичний» компонент поняття»⁴⁹ (виділено нами. — Е.Щ.). У результаті такої редукції ми приходимо до класичної завершеності пропонованої інтерпретації: влада — це здатність одного індивіда, соціальної групи здійснювати свою волю за допомогою страху та насильства^{50*}.

Але тут, так само як при редукції політичного до неполітичних інтересів (див. вище) ми приходили у пряму суперечність з началами політики, як вони були закладені Аристотелем, — введення страху в сферу політичної влади приходиться в пряму суперечність з основами політичної думки. «Основна мета державної влади, — каже Цицерон, — безпека громадян, подолання у них страху один перед одним»⁵². Йому вторить Монтеск'є: «для громадянина політична свобода є щиросердий спокій, заснований на переконанні у власній безпеці. Щоб володіти цією свободою, необхідне таке правління, при якому один громадянин не повинен боятися іншого громадянина»⁵³ (виділено нами. — Е.Щ.). І на протилежному краї писаної історії Рузвельт в критичний момент Америки говорить те саме: «Нам нема чого боятися, крім самого страху». Отже, справжній політик завжди каже співгромадянам: «не бійтеся!» — та й справді, чого боятися громадянину в політичному устрої, де в іншому співгромадянину, вільному і рівному він впізнає самого себе. Таким чином, покладання в основу трактування політики нав'язування волі (в кінцевому рахунку за допомогою страху та насильства) призводить до прямої суперечності із засновками класичної західної традиції політичної думки.

Висновки. Незважаючи на наявність в українському політологічному дискурсі всіх ключових елементів класичної традиції політичної думки, про що згадувалося на початку роботи, вони не дотримуються послідовно, через що політична форма руйнується за трьома ключовими пунктами. По-перше, замість спільного блага в основу її трактування покладається частковий корпоративний інтерес; по-друге, замість автономії (і громадянина як її носія,

* Наприклад, таким чином: Поінформованість — джерело влади, — зазначає автор. «Суб'єкт влади знає те, чого не знають інші. Незнання, як правило, через страх дає підставу для зміни діяльності об'єкта впливу. Наприклад, дезінформація населення про військову загрозу зміцнює владу лідера, партійної верхівки і підвищує роль військово-промислового комплексу»⁵¹.

політичної істоти) — нав'язування волі, в остаточному підсумку за допомогою насильства і страху. Через це, по-третє, зникає і елемент продуктивності політичної форми, яка трансформувала суспільні інститути і мотиви акторів, надаючи їм власне політичного виміру: адже матеріальні блага, яких домагаються в межах корпоративного інтересу, і страх, що продукується у підвладних, залишаються тими самими. Зрештою, ілюзорність політики, що виявляється позбавленою власного предмета, прямо декларується, як ми бачили, і самими авторами. Таким чином, усунення згаданих начал розуміння політики — спільного блага і автономії — руйнує основи політичної думки і її предмет обертається на аморфну сукупність елементів (приклади чого ми наводили на початку) або на ілюзію.

¹ Гнатюк, Оля. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / Авторизований переклад з польської. — К.: Критика, 2005; Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. — К.: Світогляд, 2005.

² Політологія: Матеріали к лекціям (для студентів всех спеціальностей) / Сост.: А.М.Черныш, Т.Г.Меловарова, Д.П.Кавка и др.) — Запорожье: ЗГУ, 1993. — С. 77.

³ Основи політології. Курс лекцій (для студентів заочної форми навчання) — Х.: ХІІІ ім. Г.С.Сковороди, 1993. — С. 85.

⁴ Там само. — С. 92.

⁵ Політологія: Курс лекцій: Навч. посібник / І.С.Дзюбка, В.Ф.Панібудьласка, Ю. С. Шемшученко та ін.; За заг. ред. І.С.Дзюбка. — К.: Вища шк., 1993. — С. 166.

⁶ Рябов С.Г., Томенко М.В. Основи теорії політики. — К.: Тандем, 1996. — С. 142.

⁷ Там само. — С. 169.

⁸ Політологія: Конспект лекцій / За заг. ред. В.І.Астахової. — Х.: ХГІ «НУА», 1996. — С. 57.

⁹ Швидак О.М. Політологія. — К., 1997. — С. 88.

¹⁰ Див.: Гелей С., Рутар С. Основи політології. Лекції для студентів негуманітарних вузів. — Л.: Ін-т українознавства НАН України, 1997. — С. 62, 130, 141; Політологія. Наука о политике. Учебник. — К., Х., 1998. — С. 450–451; Піча В.М., Хома Н.М. Політологія: Конспект лекцій. Навч. посіб. для студентів вищ. закладів освіти України. — К.: Каравелла, 1999. — С. 98; Основи політологічних знань. — Дніпропетровськ, Миколаїв: Изд-во «Центр економічного образования», 1999. — С. 4; Основи політології / Ф.М. Кирилюк, М.О.Корж, І.П.Федірко та ін.; За ред. Ф.М.Кирилюка. — К.: Здоров'я, 2000. — С. 211; Політологія. Конспект лекцій для студентів усіх спеціальностей заочного навчання. — Х.: НТУ «ХП», 2001. — С. 41; Нікорич А.В. Політологія. Навчальний посібник для студентів технічних вузів усіх спеціальностей. — Х.:

НТУ ХПІ, 2001. — С. 256; Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / М.І.Панов (керівник авт. колективу), Л.М.Герасіна, Н.П.Осіпова та ін. — К.: Видавничий Дім Ін Юре, 2002. — С. 89, 223 та ін.

¹¹ Рябов С.Г., Томенко М.В. Назв. праця. — С. 51.

¹² Рагулін В.Я. Загальна теорія політики. Навч. посіб. для студ-в вищ. навч. закладів. — Миколаїв: МННУ ОДУ, 1999. — С. 5.

¹³ Політологія: Курс лекцій: Навч. посібник / І. С. Дзюбка... — С. 44; Див. також: Там само. — С. 36; Політологія: Матеріали к лекціям (для студентів всех спеціальностей) / Сост.: А.М.Черныш... — С. 41; Політологія / За ред. О. І. Семківа. — Львів: Світ, 1993. — С. 228 та ін.

¹⁴ Політологія (Навчальний посібник) / Упорядник М.М.Дзера. — Л., 2001. — С. 95.

¹⁵ Політологія: Посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка. — К.: Видавнич. центр «Академія», 1998. — С. 196.

¹⁶ Основи політології / Кирилук Ф.М... — С. 194.

¹⁷ Холод В.В. Лекції з політології: Навчальний посібник. — Суми: Видавництво «Університетська книга», 2001. — С. 274.

¹⁸ Політологія / За ред. О. І. Семківа... — С. 252–253.

¹⁹ Політологія: історія та методологія. — К.: Здоров'я, 2000. — С. 271. Див. також: Швидак О.М. Назв. праця. — С. 88, Політологія: Навч. посібник для вузів / Упоряд. та ред. М.Сазонова — Х.: Фоліо, 1998. — С. 253, Політологія. Наука о политике... — С.12; Бухтеев Н.И. Политология: Учебное пособие. — Донецк, 2003. — С. 33 та ін.

²⁰ Політологія. Книга перша: Політика і суспільство. Книга друга: Держава і суспільство / А. Колодій, В. Харченко, Л. Климанська, Я. Косміна. — К.: Ельга — Н, Ніка-Центр, 2000. — С. 169.

²¹ Основи політичної науки: Курс лекцій за ред. Б.Кухти. Ч.2: Політичні процеси, системи та інститути / Кухта Б., А.Романюк, Л.Старицька та ін.: Л.: Кальварія, 1997. — С. 194.

²² Політологія: Курс лекцій: Навч. посібник / І. С. Дзюбка... — С. 68. Див. також: Рябов С.Г., Томенко М.В. Назв. праця. — С. 169.

²³ Рябов С.Г., Томенко М.В. Назв. праця. — С. 98.

²⁴ Бухтеев Н.И. Указ. соч. — С. 61.

²⁵ Основи політології. Консп. лекцій для студ-в усіх спец-й (Гнип'юк В.Ю., Задорецький В.М., Климанська Л.Д., Колодій А.Ф. та ін.) — Л.: Львів. політехніка, 1994. — С. 3–4.

²⁶ Політологія. Книга перша: Політика і суспільство... — С. 52.

²⁷ Холод В.В. Указ. соч. — С. 92–93.

²⁸ Демчук П.О. Політологія. Підручник для слухачів і курсантів вищ. військ. навч. закл-в Мін-ва Обор. Укр. — К.: КВГІ, 1998. — С. 115.

²⁹ Політологія. Конспект лекцій / За ред. О.В.Бабіки. — Миколаїв: УДМТУ, 2003. — С. 18.

³⁰ Політологія. Книга перша: Політика і суспільство... — С. 53.

³¹ Бухтеев Н.И. Указ. соч. — С. 108.

³² Політологія: історія та методологія... — С. 387. Див. також: Основи політології / Ф.М.Кириллюк... — С. 212, Політологія: Підручн. для вищ. навч. закл. / За заг. ред. канд. філос. наук Ю.І.Кулагіна, д-ра іст.наук, проф. В.І.Полуріза. — К.: Альтерпрес, 2002. — С. 393–394.

³³ Основи політології (Курс лекцій): Навч.посібник. — Х.: ХДТ УСБ, 1996. — С. 135.

³⁴ Бебик В.М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: [Монографія]. — К.: МАУП, 2000. — С. 221.

³⁵ Політологія / За ред. О. І. Семківа... — С. 194.

³⁶ Кравченко В.І. Політологія: Навч.посібник для студ. медвузів. — Х.: ХДМУ, 2001. — С. 131.

³⁷ Задоянчук О.І., Слінченко Л.В. Політологія: опорні конспекти та практикум. Част. І. Політична система суспільства та її основні інститути. — Глухів: РВВ ГАПІ, 2000. — С. 7.

³⁸ Кравченко В.І. Назв.праця. — С. 64.

³⁹ Юрій М.Ф. Основи політології: Навч.посібник. — К.: Кондор, 2003. — С. 137; Див.також: Політологія / За ред. О. І. Семківа... — С. 340; Політологія: Навч.посібник для вузів / Упоряд.та ред.. М.Сазонова.. — С. 269; Політологія: Навч. посібник. — К.: Вища шк. / І.Т.Кучерявий, М.М.Гопшовський, Л.Ю.Лещенко та ін.; За ред. І.Т.Кучерявого. 2-ге вид., перероб.і допов. — 1998. — С. 329; Задоянчук О.І., Слінченко Л.В. Назв. праця. — С. 8; Мирончук В.Д, Храмов В.О.Основи политологии: Курс лекций. — К.: МАУП, 2000. — С. 213, 225; Матвеев С.А., Буланенко Л.С., Михеев С.А. Политология: Учебное пособие. — Х.: «Одиссей», 2003. — С. 54 та ін.

⁴⁰ Бухтеев Н.И. Указ.соч. — С. 33–34.

⁴¹ Піча В.М., Лемківський К.М., Хома Н.М. Політологія: Типові питання та відповіді з лекційного курсу. Навчальний посібник для студентів. — К.: Каравела, Л.: «Новий світ — 2000», 2002. — С. 84.

⁴² Политология: Материалы к лекциям (для студентов всех специальностей) / Сост.: А.М.Черныш... — С. 43–44.

⁴³ Основи політології. Консп. лекцій для студ-в усіх спец-й (Гнип'юк В.Ю... — С. 117.

⁴⁴ Политология: Конспект лекций / За заг.ред. В.І.Астахової... — С.5.

⁴⁵ Политология. Наука о политике... — С. 147–148.

⁴⁶ Бебик В.М. Основи теоретичної та практичної політології: Підручник. — К.: МАУП, 1994. — С. 39.

⁴⁷ Гелей С., Рутар С. Указ.соч. — С. 76.

⁴⁸ Основи політології: Навч.посібник / Кол. авторів: Харк. держ. аграр. ун-т ім. В.В.Докучаєва. — Х., 2000. — С. 40.

⁴⁹ Бебик В.М. Базові засади політології... — С. 167.

⁵⁰ Политология. Наука о политике... — С. 148. Див.також: Кузь О.М., Вихрова В.І., Жеребятнікова І.В. Політологія: Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни. — Х.: ВД «ІНЖЕК», 2003. — С. 179.

⁵¹ Політологія. Конспект лекцій / За ред. О.В.Бабіки... — С. 17.

⁵² Цит.за: Гелей С., Рутар С. Цит.тв. — С. 21.

⁵³ Цит.за: Ткач О.І. Політологія. Навч.посіб. для студ.вищ.навч.закл. — К.: [ВМУРол], 2003. — С. 92.